

MICHAEL COOPERSON, *Classical Arabic Biography, The Heirs of the Prophets in the Age of al-Ma'mûn (Klâsik Arapça Biyografi, el-Me'mûn devrinde Peygamberin vârisleri)* Cambridge 2000, XXII - 217 s.

Eserde bölümlere geçmeden önce; Contents (İçindekiler, s.IX), Preface (Önsöz, s.XI-XIII), Acknowledgements (Teşekkür, s.XIV-XV), Abbreviations (Kısaltmalar s.XVI), Note on transliteration (Transkripsiyon hakkında not, s.XVIII), Note on dating systems (Tarihleme sistemleri hakkında not. s.XVIII), Glossary (Kitaba ait lügatçe, s.XIX-XXII) hakkında bilgiler yer almaktadır.

Cooperson eserinin önsözüne (s.XI-XIII) şöyle başlıyor, "Eğer şiir Araplar'ın arşivi ise, biyografi de Müslümanların arşividir" ve daha sonra devam ediyor, "Modern dönem öncesi Arabça edebiyat, askerlerden ve âlimlerden aşıklara ve mecnunlara kadar yüzlerce ve binlerce Müslümanın (ve ara sıra gayrimüslimlerin) biyografilerini ihtiva ediyordu... Çok kere, biyografi yazarları muayyen bir şehirde yaşamış, tek bir iş yapmış veya özel bir yüzyılda ölmüş bütün dikate değer erkek ve bazen dikkate değer kadınların isimlerini topladılar. Böyle koleksiyonların kayıtları genelde çok kısadır. Bununla beraber, kendi koleksiyonları o kadar büyüktü ki, tarihçiler onları akrabalık, evlilik, siyasî ittifaklar, meslek, sosyal statü ve modern dönem öncesi İslâm toplumlarındaki bilginin nakli için ortaya çıkarmağa muvaffak oldular. Arabça edebiyat âlimleri, kendi hesaplarına, tasvirler, anekdotlar ve şiir dizeleri ihtiva eden kayıtlar ile uğraşmayı tercih ettiler. Onlar kaynakları kullanan müellifleri analiz ettiler, tek bir konunun temsilindeki değişiklikleri izlediler ve biyografi yazarlarının plân yapma, tavsif ve moral konularındaki fikirlerini ışığa çıkardılar". Cooperson yine ön sözde biyografi yazarlarının çalışmalarına örnek olarak h.3/m.9. yüzyılın dört şahsiyetini seçtiğini ve onların hayatlarına ait metinlerin kayıtlarını incelediğini belirtiyor. "Bu şahıslardan her biri Abbâsî halifesi el-Me'mûn, Şii imam Ali el-Rıza, Sünnî âlim Ahmed İbn Hanbel ve Zahit Bişr el-Hafî- Hz. Muhammed'e vâris olduklarını iddia ettiler veya biyografi yazarları tarafından öyle ilân edildiler. ... Bizim dört konumuzun parladığı dönemde, h.3/m.9. yüzyılın ilk yarısı dramatik olaylara ile doludur. Bu dönem Me'mûn ve akrabaları arasında halifeliği kontrol için yapılan mücadeleyi, vâris (Veliâht) olarak Ali el-Rıza'nın tayini ve Abbâsî yargılamasını ihtiva eder". Bu arada yazar sünnilîğin bu dönemde farklı bir siyasî ve doktrinel hüviyet kazanarak Abbâsî halifeliğinin resmî ideolojisi hâlini aldığını belirtiyor. Ayrıca şiilîğin hâlâ gelişmeye müsait bir dönemde olduğunu ve sufilîğin temellerinin atıldığını öne sürüyor.

I. Bölüm; The development of the genre/Usulün gelişmesi (s.1-23)'dir. Bu bölümdeki ilk alt başlık Ahbâr, Hadis ve Sîret (s.1-6)'dir. Yazarın buradaki fikirlerini özetlemeğe çalışırsak; Ahbâriler veya "rivayet toplayıcılar", "Önce Emevî halifesi Muaviye (m.661-680)'nin sarayında önem kazanmışlardı. Onlar nesp, şiir ve İslâm öncesi kabile hayatı gibi putperest ilimlerle uğraşarak ustalık gösterdiler. Öte yandan bazıları aynı zamanda Peygamber'in hayat ve zamanı üzerinde otorite idiler. Yazar daha sonra Ahbâriler'in çalışma şeklini anlatıyor. Bu konuda modern şarkiyatçılar İgnoz Goldziher, Werner Caskel ve özellikle Shryock'un fikir ve çalışmalarından bahsediyor. ... "Soyların ve şahısların listesi (tesmiye)nin işaret ettiği gibi ilk Arap biyografi yazarları (yani Ahbâriler) kendilerini sadece hadis bilginleri hakkında bilgi toplamakla sınırlamadılar. Nitekim Heffening'in şâirler, şarkıcılar üzerine ilk eserleri keşfi bu görüşü destekler gibidir. Hâlâ, mevcut en eski koleksiyon *Tabakat el-Kubra* hadis-nakilcilerinin bir kataloğu olarak görünür. Vakıdî (öl.822) ve İbn Sa'd(öl.845) tarafından telif edilen *Tabakat* ilk altı nesil Müs-

lûmanlar üzerine geniş çapta kayıtları ihtiva eder. Yazara göre, el-Vakîdî ve İbn Sa'd ahbarîdirler.

"Çalışmaların başladığı Emevî devrinde hadis, yani peygamber hakkında haberler metinlerden farklı bir yapı şekline henüz ulaşmıştı ... Söz gelişi Dımaşklı ahbarî Muhammed b. Müslim el-Zuhrî (öl.741)'nin peygamber seferleri (megazi), peygamber tarihi sonrası ve "hadis" bilgilerine itimat edilmişti... Zuhrî kendisi hakikî hadisi kontrol etmekte ve isnadları (nakilcilerin listeleri) nakletmekte idi. G.H.A. Juynball, otoritelerin hadislerin sistematik tetkikinin takriben h.130/m.747'de Şu'be b.el-Haccac'ın zamanında başladığını kabul ediyor" ... Joseph Schacht Iraklı Ebû Yûsuf (öl.798)'u zikrediyor. Başka bir hadisçi ise el-Şafî'î (öl.820)'dir.

Cooperson'a göre Biyografi, o sırada, sahih hadis âlimleri değil, ahbarîler arasında meydana geldi... Eğer erken değilse, 3/9. yüzyılda, hadis ile geniş bir surette ilgilenen âlimler ahbarîleri reddetmeğe başladılar... Ancak aynı zamanda kendi ahbarî muasırlarının peygamber dahil doğru biyografileri tertiplediklerini kabul ettiler.

Bölümde ikinci alt başlık; Professional specialization and collective biography/Profesyonel ihtisas ve toplu biyografi (s.6-13) şeklindedir, Yazara göre, takriben m.800'den sonra ihtisaslaşmaya doğru gidildi. Nitekim bu ihtisaslaşma sadece hadis değil aynı zamanda edeb ve tarihin çeşitli kollarını da ihtiva etmekteydi. Bu kolların çoğu kendi biyografiye ait an'anelerinde geliştiler... Benzer olarak musikî üstadları, şâirler ve gramerciler kendi disiplinlerinde ustaların bir kataloğunu telif etmek ihtiyacını hissettiler. Cooperson daha sonra bu ihtisaslaşma için dört ara başlık veriyor; Rijâl-works and Hadith-biography/Ricâl (mevki sahibi kimseler) eserleri ve Hadis biyografisi (s.7-8), Musicians/Musikîşinaslar (s.8-9), Poets/Şâirler (s.9-10) ve Grammarians/Gramerciler (s.10-13). Ayrıca yazar bu konularda uğraşan müellifleri açıklıyor.

The t̄a'ifa model/Ta'ife (firka, ashab, mensuplar) modeli (s.13-18), eserin ikinci alt başlığıdır. Yazar burada biyografi yazarları için verimli bir sahanın peygambere vârislik hakkının incelenmesi olduğunu ileri sürüyor... "Bunlar arasında en etkili olanlar sufiler idi ki, vârisleri arasında peygamberin vazifelerini bölmek için çeşitli plânlar teklif ettiler. En detaylı plân Ebû Nasr el-Serrâc (öl.378/m.988-89)'ınki idi. O "bilenleri" üç gruba böldü, hadis-âlimleri, hukuşinaslar ve sufiler ... Öte yandan diğer bir sufi Ebû Tâlib el-Melikî (öl.996) plânını peygambere ait hadisler üzerine dayandırmış, ilk müslümanları kırk yıllık soylara bölmüştü. İbn el-Cevzi (öl.1200)'ye göre, Ebû Tâlib her bir soyda yönetici halife, hukuşinas, hadis âlimi, Kur'an okuyucu ve zâhitlerin listesini yapmıştı. Daha sonra Yakut el-Hamevî (öl.1229), Zehebî (öl.1348), el-Safadî (öl.1362) ve el-Suyutî (öl.1505), modern bilgilerin itimat ettiği İbn Hallikan (öl. 1282) bu tip eserler ortaya koydular. el-Hatîb el-Bağdadî (öl.1071) eseri *Tarih Bağdat*'a bu şehirde zaman geçirmiş önemli kişileri dahil etmişti. Bir asır sonra İbn Asakir *Tarih Dımaşk*'da Suriye için aynı yolu takip etti.

Birinci bölümün son başlığı, History and biography/Tarih ve biyografi (s.18-23)'dir. Yazarın bu bölümdeki bilgilerinin özetine göre, "Birçok eserler olaylardan ziyade hayat-hikâyelerinde ilgi çekici ve anlamlı bir başlık taşırlar. Bu başlıklar sîret, menâkub, mesâlib, maktel, tabakât, tarih ve ahbâr el-nâsı ihtiva eder. Sonraki devirlerde menâkub ve sîretin, tek konulu biyografi için ve tabakâtın, kronolojik düzende tanzim edilen kollektif biyografiler için kullanıldığını anlıyoruz. Tarih terimi, şaşırtıcı olarak konularının ölüm tarihlerini zikreden biyografiye ait koleksiyonlarda olduğu kadar yıllık tarihleri de gösterir. Benzer olarak ahbar terimi, yılları değil, tarihî olayları nakleden eserleri işaret eder.

Belki de terminolojiye ait muğlaklık sebebiyle, sonraki müellifler sık sık eserlerini tarih olarak yazdılsa veya hiç olmazsa tarih onlara bir şey ifade ediyorsa, basit olarak eserleri biyog-

rafilere bir koleksiyonudur. Böylece el-Subkî'nin tarihçiler için (edeb el-mu'arrih) meşhur rehberi hakikatte biyografi yazmak (teracim) içindir... Halifeler de biyografi yazımında ön plânda. Usulen halifelik biyografisi modele tatbik edilir. Halifeler üzerine en erken teliflerden biri İbn Yezid'in *Tarih el-Hulefa*'sıdır... Sonunculardan biri ise el-Suyûtî'nin aynı başlıklı eseridir. ...Bu konularla ilgili olarak tarihçi el-Yâ'kubî (öl.898) ve el-Taberî (öl.923)'nin tarihleri kronolojik düzende - sık sık yıl be yıl - bir usulü takip eder. Onlar her bir halifenin tahta geçiş ve ölümünü kayd ve devrinin olaylarını zikreder. Ekseriya halife bu olaylarda rol oynamaz bu nedenle de zikredilen olaylarda yoktur. Öte yandan biyografiye ait eserler bireysel halifeler hakkında kayıtlar ihtiva eder ve kronolojik düzenden ziyade haberleri tematik olarak delil göstermeye dikkat eder.

Bir halife, Abdullah el-Me'mûn'un biyografiye ait davranışlarına yakından bakışta, yıllık tarih ve ahbarî biyografi arasındaki farkı göstermek için iki eser zikrediliyor. Bunlar İb ır Ebî Tayfur (öl.893)'un *Kitâb Bağdat* ve el-Mes'ûdî (öl.956)'nin *Murûc el-Zeheb*'idir. Noth ve Conrad'in ölçülerine göre, bu iki eser tarih değil, biyografiler olarak iş görür. *Kitâb el-Bağdat*'da el-Me'mûn hareketin merkezindedir... Benzer olarak *Murûc*'da faaliyet merkezi genelde el-Me'mûn'dan uzaktadır... Annalistik yazıma bir örnek olarak Taberî'nin tarihini gösterebiliriz. Onun eseri Me'mûn devri hakkında en teferruatlı ve en umumî özetlenmiş bilgiyi ihtiva eder. Taberî'nin kendi sîret bölümü dahil biyografiye ait kaynaklar el-Me'mûn'un çok farklı bir resmini verir. Bununla beraber şimdiki çalışmalar için en iyi örnek Taberî'den ziyade Mes'ûdî'nin *Murûc*'undadır.

Daha sonra eserde Halife el-Kahir (932-934)'in bir ahbarî olan Muhammed b. Ali el-Abdî ile Abbasilerle ilgili olarak bir görüşmesi naklediliyor ve bu müellifin el-Memûn hakkında verdiği bilgiler açıklanıyor. Cooperson bu bilgilerle ilgili üç görüş bildiriyor.

II. Bölüm: The Caliph al-Ma'mûn / Halife el-Me'mûn (s.24-69) başlığını taşıyor. Bu bölümdeki ilk başlık, Introduction/Giriş (s.24-26)'dir. Girişte halifeliğin ortaya çıkışından, yani Hz. Peygamber'in ölümüyle (m.632), Ebûbekr'in halife olmasından sonra gelişen olaylar ile Abbasiler'in Emevîler'in yerine iktidara gelmesi kısaca özetleniyor. Bu bölümdeki ikinci başlık Al-Ma'mûn in history/Tarihte el-Me'mûn (s.26-40)'dır. Burada da Abdullah (yani el-Me'mûn)'ın 786'da Bağdat'da doğmasından sonra gelişen olaylar ve halife olması zikrediliyor. Daha sonra Me'mûn'un ve onun Ali âilesinden Ali el-Rıza'yı veliaht seçmesi gibi olaylar ve 833'de ölümüyle el-Mu'tasım'ın onun yerine geçmesi (833-842) gözden geçiriliyor. Ayrıca Walter Patton, Fehmi Cad'ân, Nagel, Crone ve Hinds, Van Ess gibi modern yazarların el-Me'mûn hakkındaki görüşleri belirtiliyor.

Me'mûn'la ilgili bir diğer alt başlık, al-Ma'mûn and his biographers/el-Me'mûn ve biyografi yazarları (s.40-67)'dir. Bunlardan birincisi İbn Ebî Tâhir Tayfur'dur ve eseri ise *Kitâb Bağdat*'dir (s.41-48). Bu eser Me'mûn'un halife olarak Bağdat'a dönüşüyle (m.819) ölümünden önceki (833) kısa bir dönemi kapsar. Me'mûn'la ilgili diğer bir eser el-Taberî'nin sîret bölümüdür (s.48-49). Her ne kadar İbn Ebî Tâhir el-Me'mûn'un imamlığı hakkında tarafsızca, el-Taberî onun dönemi için müspet görür. Onun sîret bölümündeki 21 rivayetten onyedisi Me'mûn'un şii'deki ustalığı veya onun hakkında veya onun için söylenmiş beyitleri ihtiva eder. ... İbn Ebî Tâhir gibi, Taberî de Me'mûn'u bir imamdan ziyade bir kral (hükümdar) kabul etmiş görünür. Me'mûn'la ilgili üçüncü eser Mes'ûdî'nin *Murûc el-Zeheb*'idir. Mes'ûdî bir şii idi, bununla beraber Abbasiler'in meşruyetini (Emevîler'in değil) tasdik ediyordu. Her ne kadar Me'mûn onun görüşüne göre bir imam el-hudâ olamayacaksa da hâlâ bir hükümdar ve hem de iyi bir hükümdardı.

İkinci bölümün alt başlıklarından biri de The Sunni revival of al-Ma'mûn/el-Me'mûn'un sünni uyanışı (s.52-64)'dir. Mes'ûdî'den iki asır sonra, el-Me'mûn'un imajı beklenmedik bir yönde değişti. Mevcut an'ane ile ilk defa olarak, o bir hadis âlimi ve sünnetin savunucusu olarak gösterildi. Değişiklik Hatib el-Bağdadî'nin *Tarih Bağdat* ile başlıyor ve olgunluğa İbn Asâkir'in *Tarih Dımaşk*'ında ulaşıyordu. Bu konuda üçüncü bir eser İbn el-İmranî (öl.580/1184-1185)'in *İnba'sı* idi... Ayrıca halifeyi savunmak için sünni biyografi yazarları onun en özel vasıflarını (sıfatlarını) gizlediler.

Bu bölümün başlıklarından biri de The Hadîth-men strike back/Hadiscilerin geri dönüşü (s.65-67)'dür. Suriye ve Mısır'ın Memlûk an'anesi Me'mûn'un şöhretinde son bir değişikliği işaretler. Bağdat'ın Moğollar'ın eline geçmesinden sonra (m.1258), Arabça biyografi, Abbâsî halifelerinin kendisi gibi, batıda yeni bir sahaya yöneldi. Arab tarihçiliği hakkındaki yeni bir çalışmada Tarîf Halidî, Eyyubî ve Memlûk döneminin tarih yazıcılığına çeşitli yeni bakışlar ortaya koymuştur... Memlûk an'anesinde halifelğe ait en önemli biyografi yazarı Şems el-Dîn Zehebî (öl.1348)'dir. Onun öğrencisi Tâc el-Dîn el-Subkî (öl.1370) de İbn Hanbel hakkındaki biyografiye ait kayıtlarında Me'mûn'a yer veriyor. Memlûk an'anesinin son temsilcisi Celâl el-Dîn el-Suyutî (öl. 1505)'dir.

Halife Me'mûn'un hayat hikâyesiyle ilgili son başlık, Conclusions(/Sonuçlar (s. 67-69)'dir.

III. Bölüm, The Imam 'Alî al-Rıdâ / İmam Ali el-Rıza (s.70-100) başlığını taşıyor. Alt başlığın birincisi ise Introduction/Giriş (s.70-76)'dir. Girişte önce Hz. Peygamber tarafından Hz. Ali'nin halef tayin edildiği görüşü belirtiliyor. Daha sonra eserde Ali ve âilesi hakkında verilen bilgiler kısaca özetlersek; Hz. Ali 656'da halife oldu ve beş yıl sonra öldürüldü. Suriye valisi Muaviye Emevîler ve kendi adına halife oldu. Hz. Ali'nin oğlu Hasan Emevîler'in baskısıyla halifelik iddiasını terk ederken, öteki oğlu Hüseyin Kerbelâ'da Emevî birlikleri tarafından öldürüldü (680). Sonraki nesil Ali'nin torunları Emevîler ve Abbasîler tarafından periyodik olarak tahrik edildiler veya zalimce yapılan misillemeler sonucu çektikleri ıstıraba karşı benzer ayaklanmalara iştirak ettiler. Böylece Ali taraftarları (Şi'a)âilenin tarihini gasıplara karşı hakça bir mücadele olarak görmeğe başladılar. İkinci asrın sonunda birçok şii önceki imamların; Ali b. Ebî Talib, oğulları Hasan ve Hüseyin ve sonra (bazısına göre) Hüseyin'in doğrudan sülâleden olan torunları Ali b. Hüseyin, Muhammed el-Bâkir, Ca'fer el-Sadık ve Musâ el-Kâzım olduğunu kabul etmişlerdi... Oniki imam kaynaklarına göre, Ali el-Rıza 765 veya 770'de Medine'de doğdu. Babası Musâ el-Kâzım onu halef olarak tayin etti. El-Kâzım 799'da Bağdat'da öldüğü zaman, Ali el-Rıza imamlığını ilân etti.

Öte yandan Mart 817'de Halife Me'mûn da Rıza'yı görünüşte veliaht ilân ediyordu. Şüphesiz bu tayin Rıza'nın Ali âilesinin başı olduğunu teyit ediyordu. Me'mûn Irak'a dönmeğe ve orada otoritesini yeniden sağlamağa karar verdiği zaman, veliahtı da onunla hareket etmişti. Tus bölgesindeki Nukan'ın varoşlarında Sanâbâd denilen kasabada Rıza hastalandı ve öldü (Eylül 818). Me'mûn onun cesedinin Halife Harun Reşid'in yanına gömülmesini emretti... Rıza'nın mezarına ziyaretler ölümünden hemen sonra başlamış görünüyor. Klâsik eserlerde bu ziyaretin an'ane hâlinde devam ettiği yazılmıştır. Onuncu yüzyıl coğrafyacısı İbn Havkal bu yeri meşhed olarak işaret etmiş, sonra şehrin ismi onun çevresinde gelişmişti. Şimdiki türbe İran'ın Meşhed şehrinin merkez noktasında olup, İlhanlı sultanı Muhammed Hudabende Ulcaytu (öl.1317) dönemine, daha sonra birçok ilâveler ve restorasyonlar Safevî ve Kaçar zamanlarına kadar tarihlenir. Bugün dünyadaki başlıca ziyaret yerlerinden biridir. Yeni bir çalışmada Nesrine Hakemî 1974'de beş milyonun üzerinde ziyaretçi tahmin ediyor. Bu arada yazar Zehebî'nin Rıza hakkında yazdıklarını da değerlendiriyor (s.76).

Bu bölümün alt başlıklarından ikincisi, The construction of al-Rıdā's imamate/el-Rıza'nın imamlığının tefsiri (s.76-98). Bu konudaki en önemli müelliflerden biri İbn Bâbaveyh'dir ve eseri *'Uyûn*'da Rıza'nın sekizinci imam olduğunu birçok delillerle zikrediyor. Yazar da delillerin ne olduğunu açıklıyor. Bu arada İmamî cemaat Rıza ve Halife Me'mûn karşılaştığı zaman ne olduğunu bilmek için pek isteklidir. Bununla beraber zâhiri veliaht ile ilgili olaylar İmamî merkezlerden uzak yerlerde Irak ve Hicaz'da olmuştu. Bu sebepten cemaat Merv'deki şahitler tarafından nakledilen rivayetlere dayanmak mecburiyetindeydi. Zikredilen en müşterek şahit, Ebû el-Salt Abdüselâm b. Sâlih el-Herevî (öl.851) idi. İmamın taraftarları Merv yolu üzerinde bulunduğu onun Nişapur'da yaşadığı rivayet edilmiştir. *'Uyûn*'da görüldüğüne göre, o imamı halifelik sarayına kadar takip etti, zâhiri veliahtlığı sırasında onunla orada kaldı ve imama talihsiz Bağdat'a seyahatinde refakat etti. İmam ile bu yakın arkadaşlık tahminen Ebû el-Salt'ın kayıp kitabı *Vefat el-Rıza* için temel teşkil etmişti.

Cooperson bundan sonra Ebû Salt'ın inanırılığını inceliyor. Eserdeki bir diğer başlık Abû al-Salt and Ibn Bâbawayh/Ebû Salt ve İbn Bâbaveyh (s.90-98)'dir. Bu kısımda imamların, özellikle Rıza'nın, neden öldükleri gözden geçiriliyor. Bu bölümün başlıklarından biri de Collision and collusion among the tā'ifas (s.98-100)'dir. Yine bu kısımda da Rıza'nın ölümündeki sünni ve şii rivayetler incelenirken *'Uyûn*'da geçen ve halifeyi azarlayan mutassıp bir zâhitin de hikâyesi zikrediliyor. Yeni bir çalışmada Hâmid Algar ilk imamlar, özellikle Musâ el-Kâzım ve muasır sufiiler arasındaki karşılaşmaların rivayetlerine dikkat çekiyor. Bu sufilerden ikisi Sakik el-Belhî (öl.810) ve Bişr el-Hâfî (öl.841)'dir. Özellikle Ali el-Rıza'yı ilgilendiren hikâyelerden birinin kahramanı da zâhit Ma'rûf el-Kerhî (öl.815)'dir. ... Ali el-Rıza'nın olayında biz Bektaşî, kubreviye ve Nimetullâhî Sufi tarikat kurucularının ve onların çeşitli yan kollarının otorite zincirinin Ali b. Ebi Tâlib'den itibaren izlendiğini görüyoruz.

Bölümdeki bir başka kısmın başlığı ise, The tradition of criticism / Tenkid an'anesi (s.101-104)'dir. Popülaritesine rağmen İbn Bâbaveyh'in özellikle Me'mûn hakkında verdiği bilgiler sonraki şii bilgilerin tenkidine uğramıştı. Bâbaveyh ile aynı kanaatte olmayanlardan birisi genç çağdaşı Şeyh el-Müfid (öl.1032) idi. O da eseri *Kitab el-İrşâd*'da bazı imamların ölümleriyle ilgili bilgiler veriyor. Şüphelilerden biri de Ali b. İsa el-Irbilî (öl.1317)'dir. Yirminci yüzyıl şii otoritesi Muhsin el-Emin (öl.1951-1952) klâsik an'änenin son temsilcisi olarak zehirlenmeden şüpheleniyor. Bu konudaki son araştırmacılar 1985'de Ca'fer Murtaza el-Âmilî ve 1995'de Hasan el-Emin'dir.

Üçüncü bölümün son başlığı Conclusion/Sonuçlar (s.104-106) dir. Bu kısımda Cooperson İbn Bâbaveyh ve Ebû el-Salt'ın eserlerinden yararlanarak Rıza hakkındaki görüşlerini açıklıyor.

IV. Bölüm; The Hâdîth-scholar Aḥmad Ibn Ḥanbal/Hadis âlimi İbn Hanbel başlığını taşıyor (s.107-153). Bu bölümün ilk alt başlığı ise, ötekilerde olduğu gibi, Introduction/Giriş'dir (s.107-112). Cooperson'un bu bölümdeki fikirlerinin özetine gelince; Kur'an inananları peygambere itaat ve onu iyi örnek olarak taklit etmek için ikaz ediyor. İbn Hişam'ın *Sîretü*'ne göre, peygamber öldüğü zaman matem tutanlardan bazıları onu camiye gömmek istediler. Bununla beraber diğerleri onu arkadaşları ile gömmeyi tavsiye ettiler. Sonra Ebû Bekr, "Ben Allah'ın habercisinden hiçbir peygamberin öldüğü yerden başka bir yere gömülmediğini duydum" dedi. Onun öldüğü yatağı tabandan kaldırıldı ve mezarı bulunduğu yere kazıldı. Böylece İbn Hişam'ın verdiği bilgiyle, Hz. Muhammed'in sözlerine ölümünden sonra aydınlatıcı bir kaynak olarak müracaat etmek Ebû Bekr ile ilk defa itibar kazanmış oldu. Daha sonraki devirlerde Ebû Bekr gibi insanlar tarafından nakledilen peygamberin sözleri ve amelleri (yani sünnet ve hadis), Kur'an'dan sonra ikinci derecede önem kazanmıştı. Daha sonra sünnetle ilgili rivayetlere başka konular da karıştı. Medineli hukukçu Muhammed b. İdris el-Şâfi'î (öl.820)'den sonra sünnete âit iyi bilgiler sahip olma ihtiyacı daha da baskıcı oldu. O hukuk ilminin esaslarının Kur'an'da

mevcut olanlar, sünnet, uzlaşma ve analogi olduğunu söyledi. Birçok hadis âlimi el-Şâfi'nin içti-hatını eski hukuk okullarından daha kabul edilebilir bulmuştu. Bununla beraber bazı âlimler için el-Şâfi'î yenilik ortaya koyan bir kimseydi. Öte yandan taassup (tutucu) taraftarı okulun yönetici temsilcisi Ahmed b. Hanbel (780-855) analogi ve uzlaşmanın, son çare olarak şeriatı yeri olmadığını ilân etti.

Cooperson bundan sonra İbn Hanbel'in hayat hikâyesini, eserlerini, halifeler Me'mun, Mu'tasım, el-Vasık ve el-Mütevekkil ile olan münasebetlerini zikrediyor.

Bölümün alt başlıklarından ikincisi, İbn Hanbal and the proto-Sunni community/İbn Hanbel ve ilk Sünnî cemaat (s.112-117)'dir. Ailenin biyografi yazarları İbn Hanbel ve arkadaşlarının, bir cemaat olarak, sünnete bağlılıklarını tasvir ediyorlar. İmamın ilk Müslüman dünyası ile ünsiyeti hayret edilecek derecede mükemmel görünüyor. Nitekim Cooperson eserde Ahmed b. Hanbel'in sünnete uymasıyla ilgili örnekler veriyor. Söz gelişi, Halife Mu'tasım'ın sarayında göz altında tutulduğunda, İbn Hanbel özürler dileyerek halifelik memurları tarafından kendisine verilen yemeği yemekten çekinmişti. Oğlu Salih'e göre de o sarayda olduğu esnada hiçbir şey yememişti. Görünüşte sebep, halifelik servetinin gayrimeşrû olması idi. Salih halifenin görev karşılığı verdiği maaşını kabul ettiği zaman, babası onunla beraber yemek yemeği kesmişti. Hatta son hastalığı sırasında imam oğlunun fırınında pişmiş olan tatlı kabağını yemeği de reddetmişti. Eğer verilen örneklerin hepsi hakikat ise, bu rivayet İbn Hanbel'in hadis dairesi dışında da zühd gösterilerini takdir ettiğini ima ediyor.

Dördüncü bölümün başlıklarından biri de The first mihna-accounts/İlk Mihne (yargılama) -rivayetleri (s.117-125)'dir. Hadis âlimi Ebû Zur'a (öl.878)'ya göre, İbn Hanbel şöhretini yargılamada kendini savunmasına borçludur. Yargılamadan önce şöhreti asla bu şekilde değildi. Bununla beraber yargılamadan sonra onun şöhreti artık sınır tanımıyordu. Mihnenin önemi, her ikisi de ona cevap vermiş olarak görünen âilenin biyografi yazarlarında da görülmektedir. Halife Me'mun'un hâkimiyeti esnasında meydana gelen olaylar için biz (oğlu ve yeğeni tarafından yazılan) her iki biyografiyi Taberi'nin tarihindeki paralel rivayetler ile mukayese edebiliriz. Beraber ele alırsak, bu kaynaklar yargılamayı büyük teferruat ile tasvir ettiler. Daha sonra eserde İbn Hanbel'in başından geçenler ve yargılanması hakkında bilgiler veriliyor.

İbn Hanbel ile ilgili bölümün başlıklarından biri de The capitulation reports/Taviz verme (uzlaşma) rivayetleri (s.125-128) şeklindedir. İbn Hanbel'in yargılanmasıyla ilgili münakaşasında, Van Ess onun uzlaşma hâlinde olduğuna karar veriyor. Aksi takdirde, Halife Mu'tasım asla onu serbest bırakmazdı. Skandalı gizlemek ve hafifletmek için oğlu Salih ve yeğeni Hanbel onun kamçı altında cesaretini kaybettiğini iddia ettiler. Bununla beraber imamın bu eziyetten dolayı şuurunu kaybetmiş olması da mümkündür. Aile bilgilerine göre, o üç gün çok az veya hiç yemek yememiş ve sonra bir kamçı ile 30 darbe vurulmuştur. Fakat akla o niçin serbest bırakıldı sorusu geliyor. Belki de halife ölmesinden korkmuş ve onu serbest bırakmıştır. Aynı şekilde Van Ess münakaşasında bu konuyla ilgili olarak iki fikir öne sürüyor. Birincisine göre, Hanbeli olmayan bilgilerde imamın taviz verdiği ısrar ediliyor. İkincisinde yani Hanbelilere ait bilgilerde ise imam taviz vermemiştir. Cahız ve Ya'kubi'nin rivayetlerinden sonra tavizle ilgili son rapor daha sonraki bir kaynaktan, İbn el-Murtaza'nın (öl.1437), *Tabakat el-Mu'tezile*'sinde bulunmaktadır. Müellif, İbn Hanbel'in hiç şüphesiz taviz verdiği görüşünden vazgeçmiyor ve 38 vuruştan sonra "O Kur'an'ın yaratıldığını kabul etti" diyor.

Alt başlıklardan biri de Hanbalî response/Hanbelî cevabı (s.129-138)'dir. İbn Hanbel'in taraftarları asla bu taviz rivayetlerini zikretmezler, hatta onları tekzip ederler. İbn Sa'd (öl.845)'a atfedilen *Tabakat* İbn Hanbel'in Kur'an'ın yaratılmış olduğunu söylemeği reddettiğini ve böylece "bir büyük sıkıntı ve dayağa konu olduğunu" ifade ediyor. O hapisanede cezalanmayı bek-

lediği sırada görüşünde sabit kaldı ve onlara teslim olmadı. Bu açıklama onun taviz verdiği ihtimalini açık bırakıyor. Kendi fikirlerince, âile biyografileri, "onun aklını kaybettiğini" söylüyorlar. Van Ess ise bu ifadeyi bir kaçamak noktası olarak görüyor. İbn Hanbel'in yargılanması ve tahliye sebebi veya en azından böyle bir senaryo, Ebû İmran Musâ b. el-Hasan el-Bağdadî'ye atfedilen rivayette özellikleriyle açıklanmıştır ve Ebû el-'Arab (öl.994)'ın *Kitab el-Mihen*'inde muhafaza edilmiştir. Bu konuda rivayet edenlerden biri de Ahmed b. el-Ferec'dir, bir rivayette Ebû Nuaym el-İsfahanî (öl.1038)'nin *Hilyet el-Evliya*'sında mevcuttur. Diğer rivayet sahipleri Süleyman b. Abdullâh Siczî ve İbn Ebî Ya'la el-Ferrâ (öl.1133)'dir. İbn el-Cevzî (öl.1200), Beyhakî (öl.1065-66) ve Zehebî, İbn Hanbel konusunda yazan müellifler arasındadır. Memlûk devri biyografi yazarları da yargılama konusunda kanaatlerini belirtmişlerdir. Bunlardan biri el-Subkî (öl.1370)'dir.

Bu bölümün alt başlıklarından biri de A Cult of sanctity/Kudsiyet mezhebi (s.138-151)'dir. Yargılamaya karşı Hanbelî cevapları, nakilciler ve biyografi yazarları imamın bir inanç itirafçısı olarak telâkki edildiğine işaret ederler. Çağdaşı Bişr b. el-Hâris onu "peygamberlerin durduğu yerde duran" olarak tasvir etmiştir. Bundan sonra Cooperson İbn Hanbel ile ilgili olarak; Bişr b. el-Hâris, İbn el-Ferrâ, Ebû Nu'aym el-İsfahanî, el-Abbâdî (öl.1066), Hatib el-Bağdadî, İbn el-Cevzî ve Zehebî'nin görüşlerini açıklıyor.

Dördüncü bölümün son alt başlığı Conclusions/Sonuçlar (s.151-153)'dir.

V. Bölüm, The renunciant Bishr el-Hâfî/Feragatçı Bişr el-Hâfî (s.154-192) ile ilgilidir ve ilk alt başlığı her bölümde olduğu gibi Introduction/Giriş ile başlamaktadır (s.154-157). Bu bölümde de yazarın fikirleri kısaca özetlenerek olursa; peygamber ve ilk Müslüman cemaatine atfedilen rivayetler arasında din uğruna dünyevî hazlardan vazgeçmek de bulunmaktadır. Ayrıca peygamber de bunu destekleyici hadisler söylemiştir. Nitekim peygamber öldüğü zaman rivayete göre, geride 30 ölçek buğday için rehine koyduğu zırhından başka bir nakit veya esirler olarak hiçbir servet bırakmamıştı. Peygamber ve sahabelere atfedilen feragat fikrine göre, zihnin bugünden çok gelecek dünya ile meşgul olması teklif edilmektedir, lükse mahkûm olanlar ve ondan zevk alanlar Allah'ın gözündeki mekruhdur.

Öte yandan sünî taraftarlara göre, feragat etme sünnete bağlılıktan başka, hakikatte tercih edilebilir olarak, hadis çalışmasını da işaret etmiştir. Bu durumda en meşhur temsilcileri arasında el-Hâfî "çıplak ayak" olarak adlandırılan Ebû Nasr Bişr b. el-Hâris (takr. 767-842) bulunmaktadır. Bişr Horasan'da Merv yakınında bir köyde doğdu, sonra Bağdat'a gelerek hadis çalıştı. Yazar bundan sonra eserde çeşitli başlıklar altında Bişr'i inceliyor; Early images of Bishr/Bişr'in ilk tasvirleri (s.157-158), The Emergence of Sufism/Sufismin doğuşu (s.158-162), Bishr in Early Sufi biography/İlk Sufi biyografide Bişr (s.162-164), Bishr in Later biographical tradition/Sonraki biyografiye ait an'ane Bişr (s.165-187). Eser bölümün son başlığı Conclusions/Sonuçlar (s.188-192) ile bitmektedir.

Eserde bundan sonra bir ek, Appendix: The circumstances of 'Alî el-Ridâ's death / Ali el-Rıza'nın ölümünün ahvali (s.193-196) yer alıyor. Kitap zengin bir bibliyografya (s.197-210 ve Index / Dizin (s.211-217) ile sona ermektedir.

Cooperson kitabında; ortaçağ Arap yazarlarının biyografiyi nasıl kullandıkları konusunda iyi bir araştırma örneği ortaya koymaktadır. Bu bakımdan eser Halife Me'mûn, Şii imam Ali el-Rıza, Ahmed b. Hanbel ve Bişr el-Hâfî'nin hayat hikâyeleri üzerinde araştırma yapacakların başvuracakları önemli bir çalışmadır.

ERDOĞAN MERÇİL

